

1. BÖLÜM

GÖNÜLLÜLÜK VE AKTİVİZM

Aynur ERDOĞAN COŞKUN¹

¹Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta: aynur.erdogan@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26650/B/SS49.2022.006.01

Çağdaş toplumlarda demokrasinin daha iyi işlemesi için vatandaşların aktif bir şekilde karar alma mekanizmalarına katılması gerektiği görüşü her geçen gün daha fazla kabul görüyor. Toplumsal ve siyasal hayatın eşit ve özgür temelde, müreffeh olarak düzenlenmesi için vatandaşların formel ya da informel, örgütlü ya da bireysel olarak inisiyatif almaları gerekiyor. Gönüllülük ve aktivizm aktif vatandaşlığı farklı yönlerden destekler. Bununla birlikte bu iki kavram hem sosyal bilimsel literatürde hem de gündelik dilde ekseriyetle tamamen farklı bir muhtevayla ele alınmaktadır. Zira gönüllü ve aktivist profillerinin faaliyet alanları ve amaçları bakımından farklılaştığı düşünülmektedir. Yaygın anlamıyla “gönüllülük” yoksulluk, eğitim vb. alanlarda toplumsal hayatı iyileştirmek için verilen hizmeti, “aktivizm” ise siyasal alanın demokratikleşmesi için ortaya konan politik mücadeleyi ifade etmektedir. Peki, gerçekte bu iki kavram/olgu birbirinden net bir şekilde farklılaşıyor mu? Günümüzün demokratik işleyiş ve teamüllerinin değişmesiyle bu iki kavram/olgu arasında da yakınlaşma meydana geliyor mu? Tarihsel olarak yüklendikleri anlamlar, aralarındaki farkların ortadan kalkmasına imkan tanır mı? Bu bölümde gönüllülük ve aktivizmin çağdaş toplumlarda ifade ettikleri anlam çerçevesi betimlenmektedir. Ayrıca gönüllülüğün temel faaliyet alanı olan sivil toplum ile aktivizmin faaliyet alanı olan toplumsal hareketlerin birbiriyle ilişkisi gösterilmekte, gönüllülük ve aktivizmin sosyolojik ve kuramsal benzerlikleri ile farklılıkları değerlendirilmektedir.

Giriş

Gönüllülük ve aktivizm toplumsal katılımın bileşenleridir. Katılım kişinin içinde yaşadığı toplumu/topluluğu geliştirebilme, fark yaratabilme ve bunu yapabileceğine inanma süreçlerini ifade eder. Katılımın yaygın olduğu toplumlarda siyasi ya da sivil faaliyetlerle hayat kalitesinin artması (Ehrlich, 1997, s. 57) ve aktif katılıma dayalı vatandaşlığın güçlenmesi beklenir.

Bir kişinin toplumsal katılımı üç gösterge üzerinden ölçülebilir. Birincisi seçimlere katılımdır. Kişinin düzenli olarak oy vermesi, siyasi anlam taşıyan rozet, çıkartma vs. taşınması, bir siyasi parti ya da adayın propagandasını yapması, bu parti ya da adaya bağışta bulunması ya da onlar adına gönüllü faaliyetler gerçekleştirmesi bu başlık altında değerlendirilebilir. İkincisi siyasi görüşün beyan edilmesi yoluyla gerçekleştirilen katılımdır. Bir konuda yardım istemek ya da görüş beyan etmek için kamu yetkilileriyle iletişime geçmek, görüşünü aktarmak için bir medya kanalıyla iletişime geçmek ya da bir medya kanalında doğrudan görüşünü ifade etmek, siyasi veya toplumsal bir konuda yazılı ya da dijital bir dilekçeyi imzalamak, siyasi veya toplumsal değerlerini yakın gördüğü şirketlerin ürünlerini satın almak ya da değerlerini yanlış gördüğü şirketlerin ürünlerini boykot etmek, bir protesto yürüyüşüne ya da gösteriye katılmak bu başlık için gösterilebilecek örneklerdendir. Üçüncüsü ise sivil katılımdır ve bir toplumsal sorunun çözümü için biri ya da bir toplulukla birlikte gayri resmi (kayıt dışı) olarak çalışmak, bir sivil toplum kurumunda gönüllü çalışmak, bir sivil toplum kuruluşuna aktif üyelik veya bağış yapmak, hayır için bağış toplamak bu başlığın alanına girer (Keeter ve diğ., 2002).

Gönüllülük ve aktivizm toplumsal katılımın bu üç göstergesinde içkindir ve katılımı amaçlayan toplumsal eylem türü olmaları bakımından birbiriyle ilişkilidir. Gönüllülük ve aktivizmi ortaya çıkaran toplumsal koşullar ilişkili olduğu için bu iki olguyu ayrı ayrı ele almanın sosyolojik bir nedeninin olmadığı söylenebilir (Marwell ve Oliver, 1993). Gönüllülük ve aktivizmi bir araya getiren toplumsal koşullar bireysel olandan kolektif olana doğru üç aşamalıdır: 1) Bireyin çevresindeki ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi ve arkadaşlarını da bu gönüllü eyleme ortak etmesi; 2) dernek, vakıf, vb. gönüllü kurumlarda ücret almadan gerçekleştirilen kayıtlı gönüllülük; 3) toplumsal hareketlerde ve siyasi organizasyonlarda ücretsiz olarak gerçekleştirilen toplumsal ve siyasi aktivizm (Janoski, 2014, s. 100). Bu aşamalar mahalleyi ya da mahalledeki okul, cami vs. gibi toplanma alanlarının temizliğinde rol almaktan göçmenlerin, kadınların vs. toplumsal ve siyasi haklarını talep eden gösteri yapmaya kadar çeşitlenen ve ortak özelliği *gönüllülük* olan tüm faaliyetleri içine almaktadır.

Diğer taraftan Caputo'nun (1997) kadın aktivist ve gönüllülerle yaptığı araştırmasında gösterdiği üzere gönüllü ve aktivist profillerinin farklı olduğu ve bu iki olgunun ayrı ele alınması gerektiği de ileri sürülebilmektedir. Buna göre aktivistler toplumsal değişimi amaçlayan, gönüllüler ise bireysel sorunların çözümüne odaklanan eylemlilik türüne yönelenler olmak üzere iki ayrı profile sahiptir. Bu sebeple gönüllülük dendiğinde bireysel olarak ya da dernek, vakıf vb. gönüllü kuruluşlar bünyesinde gerçekleştirilen ve daha önce bahsedilen sıralanan toplumsal koşulların bireysel ve sivil katılımı içeren ilk iki aşamasındaki eylem türleri ifade edilirken, aktivizm ile üçüncü aşamada ele alınan ve toplumsal hareketlerde ya da siyasi organizasyonlarda gerçekleştirilen faaliyetler akla gelmektedir. Gönüllülük, bireysel düzeyde hizmet verirken toplumun yapısal değişimini uzun vadede etkilese de aktivizm gibi doğrudan yapısal değişimi amaçlamaz. Hizmet etme yoluyla toplumsal hayatın iyileştirilmesi gönüllülüğün öncelikli hedefi olarak belirir. Aktivizm ise ekseriyetle siyasi ve ekonomik dönüşümü hedefleyen devrim ya da reform çalışmaları gibi yöntemlerle gerçekleştirilen eylemliliği ifade eder. Bu çerçevede günümüz dünyasında bu iki olgunun birbirine yaklaştığı gözlenirse de tarihi süreç içinde siyasi ve toplumsal konjonktüre göre değişik anlamlar yüklendiklerinin altı çizilmelidir. Bu sebeple gönüllülük ve aktivizmin öncelikle çağdaş dünyada nasıl anlaşıldıkları, daha sonra ise anlam çerçevelerini netleştirmek üzere *sivil toplum* ve *toplumsal hareketler* literatürü bağlamında nasıl ele alındıkları üzerinde durulacaktır.

Gönüllülük ve Katılım

Alexis de Tocqueville (1805-1859) modern devletin despotlaşması ve modern insanın bireyselleşmesi sorunlarını ele alırken günümüz demokratik sistemlerinde birey-devlet ilişkilerine ayna tutabilecek çözümlenmeleriyle muhtemelen gönüllülükle ilgili en güçlü teorik zemini de inşa etmişti. Tocqueville'e göre modern devletin en önemli sorunsalı özgürlükleri teminat altına alırken eşitliği sağlayabilmektir. Modern devlet, doğuştan gelen toplumsal ve ekonomik imtiyazları ortadan kaldırmak suretiyle eşitliği sağlarken giderek merkezîleşir. Kilise ve korporasyonlar gibi devlet ve birey arasında iletişim kanalı işlevi gören kurumların tasfiye edilmesinin sonucu olarak devletin giderek daha fazla merkezîleşmesi, despotikleşmesi ve insanların bireyselleşmesi tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Modern devlet ve toplumun karşı karşıya kalabileceği bu açmaz için Tocqueville'in iki önerisi vardır. Bunlardan birincisi yerel yönetimlerin güçlendirildiği adem-i merkeziyetçi yönetim anlayışıdır. İkincisi ise bireyselleşmenin ve despotizmin önüne geçilmesini sağlayacak sivil toplumun güçlendirilmesidir (Kabakçı, 2020, s. 71-79).

Sivil toplum sayesinde eşitliğin artmasının despotizmin doğmasını engelleyeceğini ve vatandaşların özgürlüklerini korurken birleşebilme yetisine kavuşacaklarını savunan Tocqueville (2016) gönüllülüğün bireysel ve sivil katılım boyutuna dikkat çeker. Diğer taraftan demokrasinin güçlendirilmesine yönelik dolaylı gayesinden dolayı gönüllü sivil toplumsal faaliyetin siyasi katılım olarak da kabul edilmesi mümkündür. Ancak liberal demokrasinin işleyiş süreçlerine odaklanan Tocqueville'in, siyasi iktidarı protesto eden toplumsal hareketlerin bünyesinde ortaya çıkan aktivizmi konu etmediği görülmektedir. Bu sebeple Tocqueville'e göre gönüllülük bireysel, sivil ve siyasi katılımı sağlayan faaliyetler bütünü iken, siyasi katılım sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilere katılımı sınırlıdır.

Toplumsal Hareketler

Kayıt dışı oldukları ve tarihi süreçte siyasi ve toplumsal konjonktüre göre çeşitlilik gösterdikleri için toplumsal hareketlerin tanımlanması zordur. Genel hatlarıyla “dikkate değer sayıdaki insanın, toplumun başlıca özelliklerinden birini ya da birkaçını değiştirmek (ya da değiştirilmesine karşı direnmek) için örgütlü çaba harcamaları” (Marshall, 1999, s. 746) tanımı kabul görmektedir. Bu çerçevede toplumsal hareketleri herhangi bir kolektif eylemden ayıran temel özellikler: a) Karşıt gücün ya da güçlerin olması ve hareketin bunlarla çatışmalı ilişki kurması, b) hareketin mensuplarının yoğun ve kayıt dışı ağlarla birbirine bağlı bulunması, c) kendisine özgü kolektif bir kimliğinin/ideolojisinin olması (della Porta, Diani, 2020, s. 29). 20. yüzyılın ikinci yarısında -1960'lı yılların ardından- toplumsal hareketlerde karşıt güçler olarak siyasi ve ekonomik olandan toplumsal olana doğru, hiyerarşik örgütlenmeden esnek örgütlenmeye doğru ve makro ideolojilerden mikro ideolojilere doğru değişim yaşanmıştır.

Robert Putnam (2000) katılımın bireysel olandan sivil ve siyasi olana bütün boyutlarını toplumun “sosyal sermaye”sini güçlendiren etkenler olarak ele alır. Putnam siyasi katılımı protesto ve direnişi amaçlayan toplumsal hareketlere üyeliği de içerecek şekilde tasvir ettiği için onun Tocqueville'in görüşlerini bir adım öteye taşıdığı söylenebilir. Diğer taraftan Tocqueville'in aksine çağdaş dünyada katılım ve aktif vatandaşlık konusunda iyimser değildir. ABD ve İtalya'da yaptığı araştırmalarda, özellikle gönüllü sivil toplum kuruluşlarına üyelik oranlarında yaşanan büyük düşüş sebebiyle 20. yüzyıl toplumlarında toplumsal katılımın ve dolayısıyla sosyal sermayenin zayıfladığını ve bu durumun demokrasinin gerilemesine sebep olduğunu ileri sürmüştür. Ancak buna rağmen özellikle yüzyılın ikinci yarısında aktif vatandaş katılımına dair üç eğilim, sosyal sermayenin güçlenmesine yönelik umut vadetmektedir. Putnam'a göre sosyal sermayenin kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilmesi için şu üç katılım eğilimi dikkate alınmalıdır. Birincisi kişilerin kayıt dışı gerçekleştirdiği örgütlü inisiyatiflerdir. Maddi-manevi yardım faaliyetleri, okuma grupları, eğitim kampanyaları, dini toplantılar vs. faaliyetlere tekabül eden bu inisiyatifler bireylerin duygusal ve ruhsal durumları kadar

toplumsal hayatlarında da önemli bir yer işgal etmektedir. Bu küçük grup toplantıları sosyal sermayenin en önemli bileşenidir, fakat kamusal hayatla bağlantısı zayıftır. İkinci katılım eğilimi olarak toplumsal hareketlere mensubiyet, kamusal hayatla doğrudan güçlü ilişki kurma özelliğine sahiptir. Toplumsal hareketler hem yeni kimlikler hem de sosyal ağlar inşa ettiği için sosyal sermaye ile yakından ilişkilidir. Üçüncü katılım eğilimi ise telekomünikasyon ve internetin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Telefonla iletişim yüz yüze iletişimin yerine geçtiği için toplumsal ilişkileri değiştirdiği ve dönüştürdüğü yönünde eleştirilse de Putnam'a göre telefon uzun vadede geleneksel ilişkilerin yerine geçmek yerine ilişki kanallarını ve dolayısıyla toplumsal katılımı artırıcı bir etki yapmaktadır. İnternetin vatandaşlık katılımı sorununa ne ölçüde çözüm sunabileceği ise henüz araştırmalarla netlik kazanmış değildir. İnternet çağında toplumsal katılımın zayıfladığı doğru olmakla birlikte bunun doğrudan internet sebebiyle olup olmadığı da tartışmalıdır.

Sosyal Sermaye Nedir?

Sosyoloji literatürüne James Coleman tarafından dahil edilen sosyal sermaye kavramı aile ya da diğer toplumsal gruplar içinde bireyin ilişki tiplerini betimlemek için kullanılmıştır (Marshall, 1999, s. 675). Sosyologlara göre sosyal sermayenin temelinde toplumsal iletişim ağlarının bireylere fayda sağladığı kabulü bulunmaktadır. Coleman ve Hoffer (1987) okullarda yaptıkları araştırmada sosyal sermayeleri eksik olan öğrencilerin akademik başarılarının düşük olduğunu bulmuştur. Örneğin, ebeveyni dışında sosyal çevreye sahip olmayan, ilgisiz ebeveyni sahip olan öğrenciler ilerleyen yaşlarında dezavantajlı durumda olabilirler. Coleman'a göre sosyal sermaye, beşerî ve ekonomik sermayeden bağımsız olarak işlevine göre tanımlanmalıdır. Dolayısıyla ekonomik sermayesi düşük biri sahip olduğu sosyal sermaye ile avantajlı konumda olabilir (Coleman, 1998). Pierre Bourdieu (1986) ise sermaye türlerinin birbiriyle ilişkisini gösterir ve kültürel ve ekonomik sermayesi düşük olan toplumsal kesimlerin sosyal sermayeleri yüksek olsa bile dezavantajlı durumda olabilecekleri ileri sürer. Putnam ve Goss, (2004) sosyal sermayeyi bireysel düzlemde toplumsal olanla ilişkilendirerek diğer düşünürlerden farklılaşır. Sosyal sermaye, fiziki ve beşerî sermaye kadar toplumsal ilişkilerde belirleyicidir ve toplumsal ağlar sosyal sermayenin en önemli bileşenidir. Geniş aile çevresiyle, hafta sonu kurslarında tanıştığımız kişilerle, toplu taşıma araçlarında düzenli olarak görerek tanıştığımız insanlarla, okul arkadaşlarımızla, üye olduğumuz yerel derneklerde tanıştığımız kişilerle vb. kurduğumuz ilişkiler toplumsal ağları ve dolayısıyla sosyal sermayeyi oluşturan toplumsal ilişki örnekleridir. Sosyal sermayenin yüksekliği aktif vatandaşlığın ve demokrasinin güçlenmesi anlamına gelmektedir.

Mark Musick ve John Wilson ise çağdaş dünyada gönüllülüğün yaygınlaşma koşullarını ele alan ve gönüllü profilini tespit eden çalışmalar ortaya koymuştur. Musick ve Wilson da gönüllülüğü ve katılımı bireysel alandan aktivizmi de içeren siyasi alana kadar farklı boyutları ile kapsamlı bir şekilde ele almışlardır. Bu kapsamlılık onların çeşitli sermaye biçimlerinin gönüllülükle ilişkisini gösterdikleri çalışmalarında da gözlenmektedir. Musick

ve Wilson (1997) gönüllü çalışmanın kayıtlı ve kayıt dışı biçimlerini göstermekte ve sermaye biçimlerinin hangi tür gönüllülükte etkin olduğunu tespit etmektedir. Buna göre üretken bir gönüllü çalışma için beşerî sermaye, kolektif gönüllü çalışma için sosyal sermaye ve etik olarak şekillenmiş bir gönüllü çalışma için kültürel sermaye gerekmektedir. Gönüllülüğün yaygınlaşmasında kurumsal üyeliğe dayanan toplumsal ağlar, toplumsal kaynak olarak yüksek sosyo-ekonomik seviye ve aile ilişkileri etkili olmaktadır. Dolayısıyla gönüllü çalışma hem bireysel hem toplumsal kaynaklardan beslenir (Musick ve Wilson, 1998). Bireysel alanlarda kişilerin birbiriyle doğal etkileşimi, sivil toplumda gönüllü bağlantı kurmalarını kolaylaştırır. Bu durum aynı zamanda gönüllülüğün kayıtlı ve kayıt dışı kolektif eylemleri kapsayacak şekilde anlaşılmasını sağlarken, diğer taraftan da toplumsal hayatın iyileştirilmesini amaçlayan gönüllülük ile toplumsal değişimi amaçlayan aktivizmi birbirine hem sosyolojik hem teorik olarak yaklaştırır. Ancak her halükarda aktivist ve gönüllünün değişim amaçlarının ve araçlarının farklı olduğunu öne süren argümanlar da görmezden gelinemeyecek kadar tutarlıdır.

Gönüllülük ve Aktivizm Arasındaki Farklar

Gönüllülük ve aktivizm fedakarlık ve diğerkamlık temelli faaliyetlerdir. Bu iki tür eylemin sonuçları bireysel alanı aşarak toplumu etkileyecek mahiyettedir. *Ancak aktivistler siyasi diğerkamlıkla uğraşan insanlarken, gönüllülük doğrudan bir siyasi amaç içermediği için bir siyasi diğerkamlık biçimi değildir.* Gönüllü dernekler her ne kadar dolaylı olarak siyasi roller üstlenseler de açık bir siyasi amaca sahip değillerdir ve siyasi hak iddiasında bulunarak toplumsal değişimi talep etmezler (Passy, 2001, s. 8).

Gönüllülük ve aktivizm eylem türü olarak da birbirinden farklılaşır. Gönüllülük siyasi eylemden farklı olarak yetimlerin bakımı, barınak sağlama, gıda temin etme, paketleme vs. gibi hayatı iyileştiren günlük eylemlere karşılık gelir (Milroy, Wismer 1994). *Bu çerçevede gönüllüler bireysel sorunları iyileştirmeyi amaçlayan faaliyetlere yönelirken aktivizm radikal bir biçimde toplumsal değişim için çaba sarfeder.* Örneğin, gönüllüler yaşlıların içine düştüğü dezavantajlı durumları gidermek üzere onların gündelik hayatını kolaylaştıran hizmetler üretirken, aktivistler yaşlıları dezavantajlı duruma düşüren yapısal sebeplerin değişmesi için mücadele ederler. *Bu sebeple gönüllülerin insanları, aktivizmin siyasi ve toplumsal yapıları hedeflediği söylenebilir.* Gönüllüler değişim için bireysel, aktivistler ise kurumsal çözümler bulma peşindedir (Eliasoph, 2003, s. 175). Gönüllüler insanların durumlarını iyileştirmeye, aktivistler bu olumsuz durumu ortaya çıkaran siyasal ya da toplumsal yapıları değiştirmeye çalışır.

Neoliberalizmin 20. yüzyılın son çeyreğinde etkin bir devlet yönetimi haline gelmesi ise gönüllülük ve aktivizmin toplumsal değişim stratejileri arasındaki çelişkiyi daha da

artırmıştır. Neoliberal programlar neticesinde devlet sosyal hizmet alanlarından çekilerek yoksullukla mücadeleyi STK'lara devretmiştir ya da bir başka deyişle STK gönüllülüğü devletin refahı dağıtma rolünden çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu doldurma misyonunu yüklenmek durumunda kalmıştır. Birçok düşünür, STK gönüllülüğünün bu misyonunu, devletin vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğünden çekilme sürecini meşrulaştırdığını belirterek eleştirmektedir (Mohan, 2002; Georgeou, Engel, 2011). Diğer bir ifadeyle “sosyal refah devleti tarafından sağlanması beklenen bazı hizmetlerin, sivil toplum kuruluşları ve dolayısıyla da gönüllüler tarafından sağlanması; temel sosyal hakları erozyona uğrattığı ya da uğratabileceği için şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır” (Erdoğan ve diğ., 2020, s. XVIII). Aktivizm ise yoksulluğu yaratan yapısal güçlere karşı dayanışma yoluyla mücadele stratejisini gütmektedir. Sonuç olarak, *neoliberal devlet programları karşısında aktivizm devletlerin vatandaşların temel haklarını teslim etmesi, gönüllülük ise devletlerin sorumluluğu üstlenerek yoksulluğu gidermeleri için mücadele ettiklerinden dolayı birbirinden farklılaşır*.

Gönüllüler ve aktivistlerin profilleri üzerine yapılan araştırmalar da bu ikisinin sosyo-ekonomik statü ve dünya görüşleri bakımından farklılaştığını gösterir. Gönüllü orta yaşlı, evli, çocuklu bir profile sahip iken aktivist genç, bekar ve çocuksuz olarak kendisini gösterir. Son yapılan araştırmalara göre, aktivistler gönüllülere göre daha eğitilmiş ve yüksek sosyo-ekonomik seviyeye sahiptir (Musick ve Wilson, 2008, s. 20). Gönüllüler genellikle hayatlarında radikal değişikliklerin meydana gelmesini istememektedir ve aktivizme mesafeli durmaktadır (Markham, Bonjean, 1995, s. 1556). Gönüllüler aynı zamanda daha yüksek bir hayat memnuniyeti düzeyine sahiptir. Aktivistlerle karşılaştırıldığında gönüllüler gerçekleştirdikleri eylemin ne anlama geldiğinden daha emindir ve çalışmalarının hayatta bir fark yarattığı konusunda daha olumlu düşünmektedir (Eliasoph, 2003, s. 175).

Gönüllülük ve Aktivizmin Benzerlikleri

Farklılıklara rağmen gönüllülük ve aktivizmi aynı teorik çerçevede birbirine yaklaştıran benzerlikler de mevcuttur. Öncelikle aktivizmin değişim için mücadele etmeyi amaçlayan bir tür gönüllülük olduğu kaydedilmelidir. Aktivist eylem herhangi bir kurum ya da fon sağlayıcı tarafından desteklenmediği için tıpkı gönüllü eylem gibi “maddi kazanç beklenmeden” gerçekleştirilir (Thoits ve Hewitt, 2001, s. 116). Bu bakımdan *aktivistlerin çoğunun gönüllü de olduğu bilinmektedir* (Ellis ve Noyes, 1990, s. 8). Çünkü sivil katılım kolektif kimlikleri yeniden şekillendirir ve STK'larda gönüllü olanlar mensup oldukları aile gibi küçük gruplardan bağımsız olarak bireysel kimliklerini inşa ettikleri gibi, vatandaşlık kimliklerini de yeniden inşa edebilmektedir. Örneğin, kadın haklarıyla ilgili gönüllü faaliyet içinde olan biri, bireysel hayatında mağduriyet yaşayan kadınlara yardım ederken kolektif ve siyasi bir kadın kimliği edinerek kadın hakları savunucusu haline gelebilmektedir (Abrahams, 1996).

Nitekim Putnam'a göre (2000, s. 338) STK'lar vatandaşların sosyal ve vatandaşlık becerilerini geliştirmelerini sağlayan bir misyon üstlenmektedir. Bir STK toplumsal bir "görev" yerine getirdiği ölçüde toplumsal harekete dönüşebilmektedir (Lundberg, 1970, s. 365) ve *STK gönüllülüğünden aktivizme doğru bir geçişlilik yaşanmaktadır*.

Gönüllülük ile aktivizmi birbirine en fazla yaklaştıran bağlam, hiç şüphesiz savunuculuk içeren kolektif eylemlerdir. Kamu yararına ya da bireysel hakların savunusu için gerçekleştirilen gönüllü faaliyet, aktivizm olarak kabul edilen gönüllü eylemdir. *Bu sebeple gönüllülük, savunuculuğu ve aktivist eylemi içerir* (Thoits ve Hewitt, 2001, s. 116). Savunuculuk misyonu üstlenen STK'lar vatandaşlar ile devlet arasında köprü işlevi görmekte ve hakların savunusu yönünde arabuluculuk görevini yerine getirmektedir (Halman, 2003, s. 180).

Savunuculuk

Savunuculuk toplumsal kesimlerin çıkarları ve hakları için kamu politikalarını veya yasaları etkileme ve yönlendirme girişimidir. Savunuculuk pozisyonundaki gönüllüler kamu adına karar verenleri kamunun lehine davranmaya teşvik eder. Lobi faaliyetleri ve medya uzmanlarının gerçekleştirdiği kampanyalar *kamu çıkarları için savunuculuğa* örnek verilebilir. Daha güçlü bir demokratik yönetim için vatandaşları ve sivil toplum odaklarını karar mekanizmalarına dahil etmeyi amaçlamak ise *katılımcı savunuculuktur*. Ayrıca toplumdaki dezavantajlı kesimlerin hakları için mücadele veren *insan merkezli savunuculuk* türü mevcuttur (Aksakoğlu, 2006, s. 4). 20. yüzyılda etnik, toplumsal sınıf ve cinsiyet eşitsizlikleri, evsizlik, yoksulluk, çevre kirliliği, savaş, terör vb. büyük sorunlar için gönüllü olma fikri, sosyal devletin bu alanlarda sorumluluk almaktan peyderpey çekilmesiyle politik mücadeleyi gerektiren savunuculuğun yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığının 2018 yılı verilerine göre Türkiye'de faaliyet gösteren derneklerin sayısı 112.000'dir. Bunların içinden 1.498'inin faaliyet alanı "hak ve savunuculuk" olarak ifade edilmektedir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018, s. 30). Dünyada kâr amacı gütmeyen sivil toplum kuruluşlarının on iki maddelik genel örgütlenme alanlarının içinde "hukuk, savunuculuk ve siyaset" alanında örgütlülük yedinci sırada yer almaktadır (European Commission ve diğ. 2009, s. 458).

Gönüllülük ve aktivizm -farklı evrelerinde ortaya çıkmalarına rağmen- sivil ve siyasi katılım türleridir. Gönüllülerin bir sorun karşısında "şefkat" duygusuyla hareket ederek bireylerin gündelik hayatı içinde bir çözüm arayışında olduğu, aktivistlerin ise daha çok "öfke" duygusuyla hareket ederek sorunun sebeplerini ortadan kaldırmayı sağlayacak yapısal değişim talep ettiği öne sürülmektedir. Ancak bir gönüllü her zaman yapısal değişime duyarsız olmayabilir. Köklü ve sistematik değişim gerektiğinin farkında olarak sosyal bağlamın gerektirdiği ölçüde mikro yaklaşımla bireysel çözümlere yönelebilir (Musick ve Wilson, 2008, s. 22). *Dolayısıyla gönüllülükle başlayan kolektif eylemin aktivizme doğru evrilmesi muhtemeldir*. Bu iki olgu karşıt olmanın ötesinde birbirini tamamlayan süreçlerin parçası sayılabilir.

Sonuç olarak aktivizmin savunuculuk gibi bir takım alt özelliklere sahip bir gönüllülük türü olduğu kabul edilebilir. Özellikle 20. yüzyılda toplumsal hareketlerde meydana gelen değişimle birlikte aktivizmin daha fazla gönüllülüğe yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca aynı yüzyılın sonlarında sivil toplumda savunuculuk önemli bir yer tutarken gönüllü faaliyeti içerecek şekilde genişlemiştir de. Gönüllülük ile aktivizm arasındaki yakınlaşmaya paralel olarak toplumsal hareketler teorisi sivil toplum düşüncesiyle kesişmeye başlamıştır. Bu iki kavramsal çerçevenin tarihi süreçte birbiriyle ilişkisi gönüllülük ve aktivizmin de temas noktalarını oluşturmaktadır.

Sivil Toplum

Sivil toplum devlet ile birey/aile arasında kalan düzlemde toplumsal hayatı düzenleyen kurum ve ilişkileri ifade eder (Calhoun, 2001, s. 701). Bu sebeple sivil toplumun devletten ve özel alandan ayrılmış bir düzlem olduğu düşüncesi genel kabul görmektedir.

Antik döneme kadar izi sürülebilse de sivil toplum daha çok modern devletin ortaya çıkışına paralel şekilde 17-18. yüzyılda çağdaş biçimini almıştır. 18. yüzyılda ticari sınıfların (burjuvazi) gelişmesi ve toplumda farklılaşmanın meydana gelmesi karşısında Aydınlanma düşünürleri toplumun nasıl uyumlu ve bütünlük kalabileceği sorusuna cevap aradılar. David Hume'a (1711-1776) göre sivillik; nezaket, görgü, kültür ve sosyal uyumun temelidir. Sözleşmeciler düşünürler (Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704), Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)) ise özel alandan ayrılan bir sivil alan tanımlarken bireylerin hak ve yükümlülüklerinin altını çizerek (modern) devletin meşru temellerini oluşturmaya çalıştılar. Çünkü gittikçe merkezleşen ve güçlü bir devlet yapılanmasına doğru gelişen siyasi güç, genişleyen ticari faaliyeti kontrol altına almaya çalışıyordu. Bu devlet kontrolüne karşı özel mülkiyetin özgür dolaşımını savunan toplumsal kesimlerin mücadelesi 19. yüzyıl demokratikleşme hareketinin çekirdeğini oluşturdu. Devlete karşı hukuksal eşitliğin sağlandığı ve kişisel özgürlüklerin korunduğu toplumsal alan savunusu "sivil toplum" düşüncesine evrildi. İskoç Aydınlanmasının ve iktisadi düşüncenin önde gelen isimlerinden Adam Smith (1723-1790), "sivil ekonomik faaliyet" ile devlet arasında bir ayırım yapmış ve ekonomik alanın siyasi toplumun ilişkiler açısından arınmasını savunmuştu. Bu durumda piyasanın ortaya çıkardığı eşitsizliklerin giderilmesi, adaletin ve güvenliğin sağlanması görevleri devlet tarafından üstlenilmeliydi (Islamoglu, 2015, s. 708-710).

Modern sivil toplum düşüncesi Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) ile birlikte sistematik hale gelmiştir. Hegel'e göre aileden devlete doğru meydana gelen tarihsel ruhun evriminin ara kademesinde sivil toplum vardır. Pazar ekonomisinden gönüllü kuruluşlara

ve bireylere kadar aile ve devlet arasında kalan bütün kurum ve toplumsal ilişkiler sivil toplumu oluşturur. Bu alanda, bireysel ve ailevi alandan farklı olarak rekabetin, bencilliğin ve çıkarın hakim olduğu bir etik anlayışı caridir (Çaha, 1994, s. 81-82). Çıkar çatışmasının ve eşitsizliklerin hüküm sürdüğü piyasa ve sivil toplumda, adaleti ve güvenliği sağlama misyonunu yüklenen devleti savunan Smith'in aksine Hegel'in devleti, tarihsel evrimde bireysel/ailevi ve sivil toplum alanlarının etik anlayışının bir sentezi olarak yüksek etik kimliğe ulaşacaktır. Ancak bu bir misyon yüklenme ile değil, evrimsel sürecin sonucu olarak meydana gelecektir.

Hegel'in düşüncesi ile tanımlı bir çerçeveye kavuşan sivil toplum, demokratik liberal toplumun en önemli gösterge ve bileşenlerindedir. Çünkü sivil toplum yeni ticari sınıfın (burjuvazi) sınıfsal ve siyasi mücadelesinde yükseldiği bireysel özgürlükler, mülkiyet hakkı, hukuksal eşitlik vb. ilkelerin savunusuyla ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sivil toplum, liberal topluluk ve demokratik siyasi düzen düşüncesiyle yakından ilişkilidir (Özbek, 2004a, s. 243).

Sivil toplum düşüncesi en parlak dönemini modern devletin merkezileşerek güçlendiği, ulus devlet sisteminin doğduğu, piyasa ekonomisinin ve demokrasinin kurumlaşmaya başladığı 18. yüzyılda yaşamıştır. 19. yüzyılın başında devrimci toplumsal hareketlerin ortaya çıkışıyla sivil toplumun odağının ve anlamının değişmeye başladığı görülür. Karl Marx (1818-1883), bu yüzyıldaki gelişmelere dayanarak liberal demokratik sistemi ve sivil toplumu farklı kavramlaştırmalarla ifade etmiştir. Marx'a göre "salt demokrasi" ya da sivil toplum, özgürlüğü ve adaleti sağlamakta yetersiz yollardır. Hegel'in aksine, Marx modern devletin de düzenleyici misyona evrileceğini kabul etmemektedir (Calhoun, 2015, s. 702). Zira piyasa ekonomisinin ana aktörleri olarak kapitalistler sivil toplumda devlete karşı bireysel özgürlükleri savunurken aynı zamanda devleti kendi ekonomik çıkarları için araç haline getirmektedirler (Negt ve Kluge, 2004, s. 137). Dolayısıyla devletten bağımsız bir sivil toplum mevcut değildir. Egemen sınıfların çıkarları devleti ve sivil toplumu şekillendirmektedir. Bu sebeple toplumsal çatışma seferber edilerek sivil toplumdaki ekonomik ilişkiler devrimsel mahiyette dönüşüme uğrattırılmalıdır (Islamoglu, 2015, s. 710). Çünkü piyasa mekanizmaları özel alanın unsuru sayılırken siyasi alana tahakküm eden bir özellik kazanmıştır ve bu durum sivil toplumun devlet karşısındaki özerkliğine zarar vermektedir.

Toplumsal hareketlerin örgütlediği aktivist eylemlilik, 19. yüzyıl boyunca verdiği mücadele ile sivil toplumun işçiler gibi dezavantajlı grupları içine alacak şekilde genişlemesini sağlarken demokrasinin gelişerek kurumlaşmasında etkili olmuştur. Aktivist hareketle birlikte sivil toplumun 18. yüzyılda kazandığı anlam dönüşmeye başlamıştır. İşçi hareketlerinin mücadelesi devlet-toplum ilişkilerini belirleyici bir karakter kazanmış ve sivil toplum devlete

karşı konumlanmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren ise sivil toplum işçi sorunlarının ötesinde bireylerin özel alanda yaşadığı sorunları içine alacak şekilde genişlemiş ve bu genişlemiş alan *yeni toplumsal hareketlerin* mücadele zeminini oluşturmuştur (Touraine, 1985, s. 778-779).

1990'lı yıllarda komünizmin çöküşünün ardından ABD liberal dünyanın temsilcisi olarak totaliter sistemlere karşı demokrasiyi güçlendirmek üzere sivil toplumu teşvik etmeye başlayınca, sivil toplum daha güçlü bir şekilde tekrar gündeme geldi. Özellikle Doğu Avrupa ve Doğu Asya'da hükümetlerin tek başlarına ekonomik ve siyasi sorunların üstesinden gelemeyeceği kabulünden hareketle vatandaşların güçlendirilmesi ve kamu hizmetlerinin sağlanmasında gönüllü kuruluşlardan fayda sağlanması gerektiği savunuldu (Encarnaci3ns, 2011, s. 469-470). Bu süreçte siyaset ve sosyoloji alanlarında sivil topluma dair iki kuramsal çerçevenin oluştuğu görölmektedir. Birincisinde bireysel hak ve sorumluluklarının bilincinde olan özerk bireylerin oluşturduğu toplumsal ilişkiler ve kurumlar ele alınmaktadır. Özellikle Batı Avrupa modernleşmesinde ortaya çıkan sivil toplum modelini açıklayan bu kuramsal çerçeve, Rousseau'nun temsil ettiği toplumsal sözleşmecî geleneğe dayanmaktadır ve daha önce bahsi geçtiği üzere sivil toplum devletin karşısında piyasa özgürlüğünün temini için bireylerin özgür hareket alanları olarak tanımlanmaktadır. İkincisinde ise sivil toplum politik rejimlerin demokratikleşmesi misyonunu üstlenir. Özellikle eski komünist rejime sahip ülkelerde ve Batı-dışı toplumlarda yaşanan demokratikleşme serüveninde sivil toplumun üstlendiği rol bu ikinci türü örneklendirmektedir. Buna göre devlet vesayetinden uzak olarak sivil toplumda örgütlenmenin gerçekleşmesi demokrasinin göstergesidir. Bu modelde gönüllüler özgürce örgütlenbildikleri sivil toplum kuruluşları aracılığıyla toplumsal talepleri siyasi alana taşırlar.

20. yüzyılın son çeyreğinde bu iki modelin yetersiz kaldığı düşüncesi hakim olmuş ve alternatif bir sivil toplum anlayışı savunulmaya başlanmıştır. Buna göre sivil toplum örgütlülüğü devlet politikalarını yönlendirme gayesi içindedir. Bu doğrultuda toplumsal sorunların çözümünde rol alma, siyasi aktörlerle işbirliği yapma, bireysel ve küçük ölçekli sorunlardan ulusal ve makro ölçekli sorunlara kadar geniş bir alanda aktif vatandaşlığı hayata geçirme, farklı kesimlerin demokratik temsilini sağlama gibi (Keyman, 2006, s. 19-21) savunuculuk temelinde yeni misyonlar yüklenmiştir. Bu yeni sivil toplum anlayışı sivil toplum gönüllülüğünü toplumsal hareketler aktivizmine yaklaştıran tarihi gelişmelerden beslenmektedir. Diğer taraftan 1968 ayaklanmalarının oluşturduğu sosyo-politik ortamda aktivist gelenekte de değişim yaşanmış, toplumsal hareketler yeni sivil toplum anlayışına yakın “yeni” bir anlam çerçevesine oturmuştur. Bu durum sivil toplum gönüllülüğünü ve toplumsal hareketler aktivizmini karşılaştırmalı ele almayı mümkün kılan bir temel sunmaktadır.

Yeni Toplumsal Hareketler Aktivizmi

Birçok insan için gönüllülük politik bir eylemdir. Sivil toplum alanında özel olarak siyasi karar alma mekanizmalarında etkin olmak için faaliyet gösteren aktörlerin bir kısmı kendilerini tanımlamak için “gönüllü” yerine “aktivist” kavramını tercih etmektedir (Erdoğan ve diğ., 2020, s. XVIII). Bu durum 20. yüzyılın ikinci yarısında sivil toplum alanının toplumsal hareketlerle kesişim noktalarının artmasıyla yakından ilgilidir.

1960’lı yıllardan itibaren uluslararası sistemde ve ulus devlet yapılarında meydana gelen değişime paralel olarak toplumsal hareketler de gerek örgütlenme biçimleri gerek temaları bakımından farklılaştı. Aktivistler sadece ezici devlet bürokrasisini değil aynı zamanda eski toplumsal hareketlerin hiyerarşi içeren ve toplumsal hareketleri topluma yabancılaştıran bürokratik yapısını da eleştirdiler. Toplumsal hareketlerin bu “anti-bürokratik ivmesi”nin (Hopkins ve Wallerstein, 1995, s. 42) dışında tematik olarak da eski hareketlerden farklılaştığı gözlenmektedir. Bu tarihlerden itibaren feminizm, ekolojizm, çevrecilik, barış savunuculuğu gibi kültür ve kimlik eksenli temalar toplumsal hareketlerin gündemine oturmuştur. 19. yüzyıl modern ulus devlet anlayışı çerçevesinde özel alanın unsurları sayılarak kamusal alandan dışlanan meseleler toplumsal hareketlerin mücadele temaları haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasi ve toplumsal gelişmelerle özel-kamusal alan arasındaki ayrım bulanıklaşmaya başlamış ve özel alanın unsurları kamusal alanda yer bulmuştur. Örneğin, feminizm “kişisel olan politiktir” sloganıyla kadınların sorunlarının özel alanla ilgili görülerek mücadele alanının dışında bırakılmasına karşı çıkmıştır (Bora, 2004, s. 531). Böylece siyasi ve ekonomik hedeflerden önce özel ve kültürel alanın değişimini ve bireysel hayatların yeni vatandaşlık anlayışı çerçevesinde dönüşümünü savunan yeni türde toplumsal hareketlilik biçimi tarih sahnesinde yer almıştır.

Toplumsal hareketlerin farklılaştığını savunan düşünsel akımlar, 20. yüzyılda siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıların değiştiği savından hareket ettiler. Buna göre 19. yüzyılın işçi hareketi aktivistliği ile meydana gelen devlet-sivil toplum karşıtlığı yerini hükümetlerin gündemleri ile koşut “siyasi” alanın daralmasını ve sivil toplumun genişlemesini savunan bir eğilime bırakmıştır. Bu yeni sivil toplum anlayışı devletin karşıtı olarak konumlanmamaktadır. Bunun sonucunda devletin düzenleyici bir güç olarak aile, piyasa, bilim gibi siyaset dışı (özel alan) kurumlarla ilgili sorumlulukları ve işlevleri artarken, paradoksal bir biçimde otoritesi azalmaya başlamıştır. Daha önceleri devlet gücünü ele geçirerek siyasi ve toplumsal değişim meydana getirmeye çalışan toplumsal hareketler, bu yeni paradigmatik dönüşümle birlikte devlet otoritesini sınırlandırma yönünde hareket

Kamusal Alan

Kamusal alan, tüm vatandaşların katılımına ve iletişimine açık olan, kamuoyu oluşturulmasına imkan tanıyan alandır. Bu alanda kamu yararına olan meseleler, medya araçları gibi “özgül araçlarla” konuşulur (Habermas, 2004, s. 95). Vatandaşların kamusal alandaki etkinlikleri toplumsal katılımlarını artırıcı bir etken olabilmektedir (Putnam, 2000, s. 498). Bu sebeple sivil toplum ve kamusal alanın ortaya çıkışı ve güçlenmesi demokratik siyasi sistemlerin gelişmesiyle bağlantılı görülmüştür.

Hannah Arendt kamusal alanın Yunan şehir devletlerinden itibaren izini sürmüştü ve kamusal alan (demokratik siyasetin koşulu) ile toplumsal alan (aile ve piyasa) arasındaki ayrımı işaret etmiştir. Jürgen Habermas’ın *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft, 1962) isimli eseri çağdaş sosyolojide kamusal alan kavramı için önemli bir kaynaktır. Habermas kamusal alanın doğuşunu liberal kapitalizm etkisindeki burjuva toplumuyla ilişkilendirmiştir. O, kamusal alanı devletten, piyasadan ve ailenin mahrem alanından ayrı, dördüncü bir alan olarak betimlemektedir. Kamusal alan vatandaşların kamuyu ilgilendiren meseleleri özgür ve rasyonel olarak tartışabildiği, herkese açık söylemsel bir etkileşim düzlemidir (Hansen, 1993, s. 197).

etmiştir. Yeni toplumsal hareketler, devletlerin bütünlüğünü ve ulusal hakimiyetini güçlendirmek için özel alanı (mülkiyet, piyasa, aile, bilim, iş etiği, vb.) ulus devlet ideolojisi çerçevesinde yeniden yapılandırma amacının karşısında durmaktadır (Offe, 1999, s. 53-55). Tekrar belirtmek gerekirse, paradoksal durum, yeni toplumsal hareketlerin devletin özel alanın düzenlenmesi yönünde sorumluluğunun ve işlevinin artmasını savunurken otoritesinin zayıflamasını istemesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda eski paradigmatik yönelimin (ulus devlet) etkisi altındaki özel alanın yeni toplumsal hareketlerin dayandığı yeni ideolojiler (feminizm, ekolojizm vb.) temelinde savunulan değerlere göre düzenlenmesi bu hareketler tarafından talep edilmiştir.

Yeni toplumsal hareketlere dair iki kuramsal açıklama öne çıkmaktadır: *Yeni Toplumsal Hareketler* kuramı (Kimlik Yönelimli Paradigma) ve *Kaynak Mobilizasyonu* kuramı. Avrupalı düşünürler Alain Touraine ve Jürgen Habermas’ın Yeni Toplumsal Hareketler kuramı, bu hareketlerin kapitalizm ve post-endüstriyel toplumla ilişkisine yoğunlaşarak yapısal ve sistemik çözümler yapmaktadır. Amerikalı düşünürler Charles Tilly, Sidney Tarrow ve Doug McAdam’ın öne çıkan temsilcilerinden olduğu Kaynak Mobilizasyonu kuramı ise toplumsal hareketlerin ortaya çıkış koşullarına yoğunlaşarak kaynaklarını ve siyasi, toplumsal çevreyle ilişki içerisinde nasıl süreklilik kazandıklarını açıklamaktadır (Melucci, 1999, s. 81).

Bu düşünürlerin içinde yeni toplumsal hareketlerin sivil toplumla ilişkisini nispeten net bir şekilde ele alan düşünür Touraine’dir. Ona göre yeni toplumsal hareketlerin hedefi ne devlet ne de piyasa mekanizmalarıdır. Yeni toplumsal hareketler sivil toplumu hedeflemektedir. Toplumsal hareketler güçlendiğinde sivil toplum da güçlenir ve faaliyet gösterdikleri toplumda

Eski ve Yeni Toplumsal Hareketlerin Farkları

Eski toplumsal hareketlerin ekseriyetle siyasi ve ekonomik düzenin dönüşümünü içeren yapısal değişimi, yeni toplumsal hareketlerin ise öncelikle kültürel alanın dönüşümünü içeren toplumsal değişimi amaçladığı kabul edilmektedir. Offe (1999, s. 67) eski ve yeni toplumsal hareketlerin paradigmatik olarak farklılaşmasını dört kategoride özetlemektedir:

	“Eski paradigma”	“Yeni paradigma”
Aktörler	Grup olarak hareket eden, gelir dağılımı çatışmasına müdahil sosyo-ekonomik gruplar	Grup gibi davranmayan fakat belli temalar etrafında bir araya gelmiş topluluklar lehine hareket eden sosyo-ekonomik gruplar
Temalar	Ekonomik büyüme ve dağılım, askeri ve toplumsal güvenlik, toplumsal kontrol	Barışın, çevrenin ve insan haklarının korunması
Değerler	Özgürlük, tüketim güvenliği ve maddi ilerleme	Merkezi kontrolün karşısında kişisel özerklik ve kimlik
Hareket biçimleri	a) İçsel: resmî örgütlenmeler, büyük ölçekli temsil birlikleri b) Dışsal: çoğulcu ya da korporatist çıkar aracılığı, siyasi parti rekabeti ve çoğunluk oyu	a) İçsel: enformalite, düşük düzeyde dikey ve yatay farklılaşma b) Dışsal: negatif terimlerle formüle edilmiş taleplere dayanan protesto politikaları

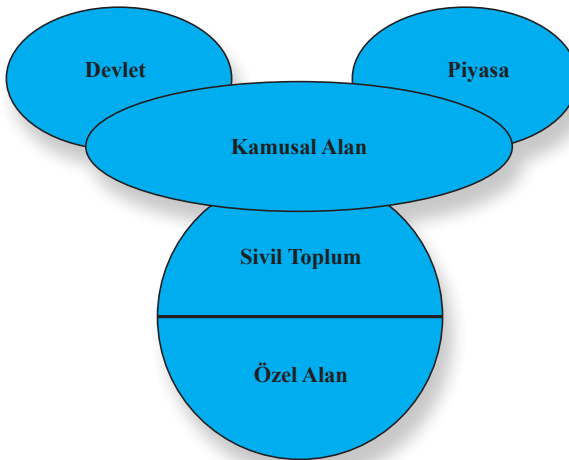
demokrasiyi desteklerler. Diğer taraftan demokratik olmayan totaliter yönetimler iki olguyu da bastırma ve hatta yok etme yoluna başvurabilir. Bu sebeple devletten belirli bir özerkliğe sahip olmaları gerekmektedir (Cohen, 1999, s. 124).

Touraine’in görüşlerinden hareketle sivil toplumun toplumsal hareketlerin mücadele alanı ve toplumsal hareketlerin de sivil toplumda meydana gelen mücadele biçimi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla sivil toplum toplumsal hareketleri de kapsayan geniş bir kavram olma niteliği kazanmasına rağmen sadece mücadeleyi değil aynı zamanda kazanılmış hak ve yükümlülüklerin hayata geçirilmesini de içeren aktif ve katılımcı vatandaşlığı da ifade ettiği için toplumsal hareketlere indirgenemez. Sivil toplum ayrıca kültürel ve toplumsal örgütlenme alanı olarak kamusal alanı da içerir. Kamusal alan ise siyasi mücadelenin rasyonel bir şekilde yürütülmesinin zeminini oluşturur (Calhoun, 1993, s. 269). Kamusal alan bireyin bir örgütlülüğün içinde olarak ya da olmayarak toplumsal alana katılımına imkan tanıyan soyut bir alandır. Örgütlü toplumsal katılımın iki türü mevcuttur. Birincisi dernek, vakıf vb. sivil toplum kuruluşlarında *gönüllülük*, ikincisi kurumsal olmayan toplumsal hareketlerde *aktivizm*. Diğer taraftan yeni toplumsal hareketlerin temaları ile özellikle hak savunuculuğu yapan sivil toplum örgütlerinin mücadele alanlarındaki kesişme gönüllülük ile aktivizmin her geçen gün daha fazla birbirine yaklaşmasına sebep olmaktadır.

Touraine (1985, s. 778-779) 18. yüzyıldan 20. yüzyıla sivil toplumun genişlemesini ve toplumsal hareketlerin temalarında bireysel/özel alanları içine alacak biçimde yaşanan genişlemeyi şu şekilde betimlemektedir:

Burjuva toplumunda katı bir şekilde sınırlı olan kamusal alan, sanayi toplumunda işçi sorunlarını içine alacak şekilde genişletildi ve şimdi tüm deneyim alanlarını kapsıyor: özel yaşam kamusallaşıyor ve birkaç yıl önce uzun bir kamusal yaşam döneminden sonra özel hayata çekildiğimizi ilan eden sosyal bilimciler şunu görmediler: bugün temel siyasi sorunlar doğrudan -döllenme ve doğum, üreme ve cinsellik, hastalık ve ölüm ve farklı bir şekilde evde tüketilen kitle iletişim araçları gibi- özel hayatla ilgilidir.

Özel hayatın sorunlarını mücadele alanına taşıyan yeni toplumsal hareketler, sosyo-politik olmaktan ziyade sosyo-kültürel bir özellik taşımaktadır. Çünkü özel alanla kamusal alan arasındaki ayrım silikleşirken devlet ile sivil toplum arasındaki mesafe açılmaktadır ve genişleyen sivil toplum zemininde hareket eden yeni toplumsal hareketler kamusal alandan dışlanan azınlıkların, dezavantajlı grupların ve ezilenlerin örgütlenmesini ve hakları için mücadele vermesini mümkün kılmaktadır (Touraine, 1985, s. 780, 782). Bu mücadele sayesinde sivil toplumda siyasi katılım oranlarının artması ve aktif vatandaşlık anlayışının gelişerek vatandaşların temsil ve karar alma mekanizmalarında daha fazla yer almaları beklenir. Geniş toplum kesimlerinin özel alana mahsus ortak sorunlarından neşet eden kültürel temalar etrafında örgütlenen yeni toplumsal hareketler hak savunuculuğu yaparak aktif vatandaşlığın güçlenmesini sağlarken demokratik sistemin gelişmesi yönünde rol alabilir.

Şekil 1. Toplumsal alanlar.

Liberal demokratik sistemlerin en temel sorunlarından biri “temsil ve karar alma mekanizmaları ile ‘sivil toplum’ arasındaki boşluktur” (Melucci, 1999, s. 82). Bu sebeple demokratik teamüllerle işlese bile devlet kurumlarının yetersiz kaldığı yerde sivil toplumun örgütlü ya da örgütsüz olarak dezavantajlı grupların haklarını talep etmesi önem kazanmaktadır. Habermas’a göre yeni toplumsal hareketler ve genel olarak özerk sivil yapılar dezavantajlı grupların sözcüsü olarak “alternatif kamusal alanın” aktörleri olabilirler (Özbek, 2004b, s. 202). Alternatif kamusal alan demokratik sistemde temsil hakkı kısıtlanan ya da karar alma mekanizmalarında yer alma fırsatına sahip olamayan toplum kesimlerinin sivil ve siyasi katılımını artırarak demokrasiyi güçlendirebilir. Bu sebeple savunuculuk türü sivil toplum gönüllüleri ve sosyo-kültürel taleplere sahip yeni toplumsal hareketler aktivistleri çağdaş dünyada toplumsal ve siyasal gelişmenin aktörleri olmaktadır.

Özet ve Değerlendirme

Bu bölümde gönüllülüğün aktivizmle ilişkisi irdelenmiştir. Gönüllülük sivil toplum ile aktivizm ise toplumsal hareketler ile ilişkilidir. Sivil toplum ve toplumsal hareketler (modern dönemde) benzer toplumsal ve siyasi koşullarda ortaya çıkmıştır. İkisi de demokrasinin ortaya çıkması, geniş toplumsal kesimlerin temsiliyetini sağlayacak biçimde reforme edilmesi ve güçlendirilmesi serüveninin bir parçası olarak tarihte rol almıştır.

Gönüllülük ve aktivizm toplumsal katılımın bileşenleridir. Çağdaş toplumlarda gönüllülerin aktivizme doğru bir eğilimlerinin bulunduğu gözlenmektedir. Özellikle savunuculuk bu iki tür toplumsal katılımı birbirine yaklaştıran gönüllülük türüdür. Bununla birlikte bu iki alan bazı açılardan birbirinden farklılaşmaktadır. Gönüllüler daha çok hizmet ekseninde bireysel sorunları iyileştirmeyi amaçlayan faaliyetlere yönelirken, aktivizm radikal bir biçimde toplumsal değişim için çaba sarf etmektedir. Gönüllülük insanlara hizmeti, aktivizm ise yapısal değişimi amaçlamaktadır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal hareketlerde yaşanan değişim, bu iki alanın birbirine yaklaşmasının yolunu açmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren toplumsal hareketlerin ekseriyetle siyasi ve ekonomik değil de kültürel temalar etrafında örgütlenmesi aktivizmin devlet karşıtlığını içeren eylem türünden sivil toplumsal mücadele türüne yaklaşmasına sebep olmuştur. Bireysel ve toplumsal alanların özgürleşmesi için insan hakları, çevrecilik gibi temalar çerçevesinde yaşanan yeni tip örgütlenme sivil ve siyasi katılımı artırma potansiyeli taşımaktadır. Bunun yanı sıra sivil toplumsal mücadelenin alternatif kamusal alan yaratarak geniş toplumsal kesimlerin siyasi temsiliyetini ve karar alma mekanizmalarında yer edinmelerini kolaylaştırması ve nihayetinde demokrasiyi güçlendirmesi beklenmektedir.

Temel Okuma Önerileri

- Küçükömer, İ. (2009). *Sivil toplum yazıları*. Profil Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Türkiye 'de toplum ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Hannah, A. (1994). İnsanlık Durumu. (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal hareketler*. Babil Yayıncılık.
- Martin, W.G. (2008). *Toplumsal hareketler (1750-2005): Dipten gelen dalgalar*. (Çev. Deniz Keskin; yay. haz. Aydın Ekim Savran). Versus Kitap.

İleri Düzey Okuma Önerileri

- Tocqueville, A. (2016). *Amerika 'da demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere*. MIT Press.
- Touraine, A. (1988). *Return of the actor: Social theory in postindustrial society*. Univ of Minnesota Pr
- Musick, M., Wilson, J. (2008). *Volunteers: A social profile*. Indiana University Press.
- Journal of Civil Society, Vol. 6, No. 2.

Etkinlik Önerileri

- Özgürlük Yürüyüşü*, Yönetmen: Ava DuVernay, 2015.
- Entelköy Efeköy'e Karşı*, Yönetmen: Yüksel Aksu, 2011.

Kaynakça

- Abrahams, N. (1996). Negotiating power, identity, family, and community: Women's community participation. *Gender and Society*, 10(6), 768–796.
- Aksakoğlu, Y. (2006). *STK'lar için savunuculuk rehberi*. Ankara: STGM – Sivil Toplum Geliştirme Merkezi.
- Bora, A. (2004). Kamusal alan sahiden ‘kamusal’ mı? *Kamusal alan*, (Ed. Özbek, M.), (529-538), İstanbul: Hil Yayın.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. *Handbook of theory and research for the sociology of education*, (Ed. J. G. Richardson), (241-258), New York: Greenwood Press.
- Calhoun, C. (1993). Civil society and the public sphere. *Public Culture*, 5, 267–280.
- Calhoun, C. (2015). Civil society and the public sphere: History of the concept. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (Ed. Wright, J.D.), (701-706), Volume 3, Waltham, MA: Elsevier.
- Caputo, R. K. (1997). Women as volunteers and activists. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 26(2), 156–174.
- Cohen, J. (1999). Strateji ya da kimlik: Yeni teorik paradigmlar ve sosyal hareketler. *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar*, (Yay. Haz. Çayır, K.), (109-129), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95–120.
- Coleman, J. S., & Hoffer, T. (1987). *Public and private high schools: The impact of communities*. New York: Basic Books.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da sivil toplum. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(03), 79–99.
- della Porta, M. ve Diani, M. (2020). *Toplumsal hareketler*. (Çev. Pelin Çakır, Ceren Gülbudak), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ehrlich, T. (1997). Civic learning: Democracy and education revisited. *Educational Record*, 78(3/4), 57–65.
- Eliasoph, N. (2003). *Avoiding politics: How Americans produce apathy in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellis, S., & Noyes, K. (1990). *By the people: A history of Americans as Volunteers*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Encarnacións, O. G. (2011). Assisting civil society and promoting democracy. *The Oxford Handbook of civil society*, (Ed. Edwards, M.), (468-479), New York: Oxford University Press.
- Erdoğan, E. ve diğ. (Der.) (2020). *Türkiye'de gönüllülük: Deneyimler, sınırlılıklar ve yeni açılımlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- European Commission ve diğ. (2009). *System of National Accounts 2008*. New York: European Communities, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations and World Bank.
- Georgeou, N., & Engel, S. (2011). The impact of neoliberalism and new managerialism on development volunteering: An Australian Case Study. *Australian Journal of Political Science*, 46(2), 297–311.
- Habermas, J. (2004). Kamusal alan. *Kamusal alan*, (Ed. Özbek, M.), (Çev. Özbek, M.), (95-102), İstanbul: Hil Yayın.
- Halman, L. (2003). Volunteering, democracy, and democratic attitudes. *The Values of volunteering. Nonprofit and Civil Society Studies (An International Multidisciplinary Series)*. (Eds. Dekker P., Halman L.), (179-198), Boston, MA: Springer.
- Hansen, M. (1993). Unstable mixtures, dilated spheres: Negt and Kluge's the public sphere and experience, twenty years later. *Public Culture*, 5, 179–212.
- Hopkins, A. ve Wallerstein, I. (1995). *Sistem karşıtı hareketler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Islamoglu, H. (2015). Civil Society, Concept and History of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, (Ed. Wright, J.D.), (707-712), Volume 3, Waltham, MA: Elsevier.

- Janoski, T. (2014). The dynamic processes of volunteering in civil society: A group and multi-level approach. *Journal of Civil Society*, 6(2), 99–118.
- Kabakçı, E. (2020). *Sosyolojiyi kurmak: Mostesquieu, Toqueville, Comte, Durkheim*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Keeter, S. ve diğ. (2002). *The civic and political health of the nation: A generational portrait*. Medford: CIRCLE: Tufts University, The Center for Information & Research on Civic Learning & Engagement
- Keyman, E. F. (2006). *Türkiye’de sivil toplumun serüveni: İmkânsızlıkla içinde bir vaha*. Ankara: STGM (Sivil Toplum Geliştirme Merkezi).
- Lundberg, G. A., Schrag, C.C., & Larsen, O. N. (1970). *Sosyoloji*. (Çev. Özer Ozankaya, Ülker Gürkan), c.1, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Markham, W. T., & Bonjean, C. M. (1995). Community orientations of higher-status women volunteers. *Social Forces*, 73(4), 1553–1571.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (çev. O. Akinhay ve D. Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marwell, G., & Oliver, P. (1993). *The critical mass in collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Melucci, A. (1999). Çağdaş hareketlerin sembolik meydan okuması. *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar*, (Yay. Haz. Çayır, K.), (81-107), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Milroy, B. M., & Wismer, S. (2007). Communities, work and public/private sphere models. *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, 1(1), 71–90.
- Mohan, G. (2002). The disappointments of civil society: the politics of NGO intervention in northern Ghana. *Political Geography*, 21, 125–154.
- Musick, M., & Wilson, J. (1997). Who cares? Toward an integrated theory of volunteer work. *American Sociological Review*, 62, 694–713.
- Musick, M., & Wilson, J. (1998). The Contribution of Social Resources to Volunteering. *Social Science Quarterly*, 79(4), 799–814.
- Musick, M., & Wilson, J. (2008). *Volunteers: A social profile*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Negt, O. ve Kluge, A. (2004). Kamusal alan ve tecrübe’ye giriş. *Kamusal alan*, (Ed. Özbek, M.), (133-140), İstanbul: Hil Yayın.
- Offe, C. (1999). Yeni sosyal hareketler: Kurumsal politikanın sınırlarının zorlanması. *Yeni sosyal hareketler: Teorik açılımlar*, (Yay. Haz. Çayır, K.), (53-79), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özbek, M. (2004a). Giriş: Kamusal alanın sınırları. *Kamusal alan*, (Ed. Özbek, M.), (19-90), İstanbul: Hil Yayın.
- Özbek, M. (2004b). Giriş: Politik kamusal alan ve kolektif yaratıcılık. *Kamusal alan*, (Ed. Özbek, M.), (181-232), İstanbul: Hil Yayın.
- Passy, F. (2001). Political altruism and the solidarity movement: An Introduction. *Political altruism?: the solidarity movement in international perspective*. (Eds. Marco Giugni, Florence Passy), (3-26), Mayland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, London, Toronto, Sydney & Singapore: Simon & Schuster.
- Putnam, R. D., & Goss, K. A. (2004). Introduction. *Democraicies in flux*, (Ed. Robert D. Putnam), (3-19), Oxford University Press.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). *On birinci kalkınma planı (2019-2023): Kalkınma sürecinde sivil toplum kuruluşları özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı Yayınları.
- Thoits, P. A., Hewitt, L. N. (2001). Volunteer work and well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 42(2), 115–131.
- Toqueville, A. (2016). *Amerika’da demokrasi*. (Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Touraine, A. (1985). An introduction to the study of social movements. *Social Research*, 52(4), 749–787.